Özdemir YILMAZ*

**ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ**

(ETA JOURNAL)

**INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND
HISTORY RESEARCH**

Yıl: 4, Sayı: 1, Ocak 2022, s. 68-85.

**72 NUMARALI MÜHİMME DEFTERİ ÖZELLİKLERİ, İÇERİĞİ VE
DEĞERLENDİRİLMESİ**

ÖZET

Divân-ı Hümâyûn Osmanlı Devleti merkez teşkilatının en mühim müessesesi olup; üst düzey karar organıdır. Devletin siyasî, askerî, malî işleriyle meşgul olur, her türlü dava ve şikâyetlerle ilgilenir, karara bağlar. Divân-ı Hümâyûn'da alınan kararlar, ferman, berat ve hükümlerin nakil kısmı Divân-ı Hümâyûn sicilleri olarak da bilinen mühimme defterlerine kaydedilirdi. Değerlendirmesini yaptığımız 72 numaralı Mühimme Defteri, III. Murad (1574-1595) döneminin son zamanlarına ait olup; devrinin siyasî, askerî, malî, içtimaî vs. hadiseleri hakkında birçok malumatı ihtiva etmektedir. Defterde ağırlıklı birkaç konu bulunmaktadır ve bunlar; eşkıyalık olayları, İstanbul'a zahire nakli, Beç seferine asker naklidir. Çalışmada, Divân-ı Hümâyûn, Mühimme Defterleri, 72 numaralı mühimme defteri ve defterde bahsi geçen III. Murad devri olayları hakkında genel bilgiler verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Divân-ı Hümâyûn, Mühimme Defterleri, 72 Numaralı Mühimme Defteri, III. Murad,

**THE PECULIARITY AND CONTENT OF MÜHİMME REGISTER'S NO:72
AND ITS ASSESSMENT**

Divân-ı Hümâyûn (Supreme Court in Ottoman Empire) is the most important institute of Ottoman Empire besides being a senior decision making body. It was engaged in political, martial and financial issues of the government and was responsible for every kind of lawsuit and complaint and made decisions about them. The decisions made in Divân-ı Hümâyûn, edict, charter and conveying section of the provisions were registered in the book of Mühimme, which is also known as the records of Divân-ı Hümâyûn. Numbered 72, the book of Mühimme belongs to the late period of Murat III (1574-1595) and involves a lot of information about political, martial, financial and social issues of the time. There are a few subjects that are stressed, and these subjects

* Doktora öğr., Atatürk Üniversitesi, Erzurum/ Türkiye, seyh_shamill@hotmail.com.

ORCID: 0000-0002-4668-1900.

*Bu makale Turnitin programı ile taranmıştır.

*Araştırma makalesi.

*Makale geliş: 13.08.2021- Makale kabul: 25.11.2021.

include incidence of banditry, supply of cereals and soldier transfer to Beç Campaign. In this study, there are general accounts about Divân-ı Hümâyûn, The book of Mühimme and the events during Murad III period.

Key Words: Imperial Council, The book of Mühimme, The 72 numbers book of Mühimme, Murad III,

GİRİŞ

DİVÂN-I HÜMÂYUN VE MÜHİMME DEFTERLERİ

1.1. DİVÂN-I HÜMÂYUN

Divân, kelimesi Türkçe'ye Arapça ve Farsça yoluyla geçmiştir. Kelimenin menşei itibariyle “Aramice” den geldiği ve Farsça'ya da bu dilden geçip yerleştiği kabul edilir. Divân eski İran'da mali kayıtların yazıldığı defterlere ve bu defterleri tutan resmi dairelere verilen isimdir. Divânın Farsça'da ilk, Arapça'da ikinci anlamı “kurul” veya “toplantı” dır. Osmanlılar'da ise divân “toplantı, kurul, kurul- organ” karşılığında kullanılmıştır¹.

Divân-ı Hümâyûn'un kökeni Osmanlı Devleti'nden önce kurulan İslam, Türk ve Türk-İslam Devletlerine dayanmaktadır. “Divân” kavramı, Hz. Ömer (634-644) halifeliği döneminde İslam devletine geçmiştir. Devletin artan gelirlerini belli bir düzene kavuşturmak amacıyla İran asıllı bir Müslümanın teklifiyle Divân teşkilatı hayata geçirilmiştir. Emeviler ve Abbasiler Dönemi'nde de divanlar devam ettirilmiştir. Özellikle Abbasi Devleti'nde Divân üyelerinin (vezir, kadû'l-kuzat vesair vazife sahiplerinin) yerleri belirlenmiştir.²

Doğu'da kurulan Türk- İslam Devletleri de, özellikle Gazneliler (963-1187) eski geleneklerinin de etkisiyle Abbasi divan sistemini devam ettirmiştir. Divân-ı Hümâyûn'a benzeyen ilk Türk-İslam divanını Büyük Selçuklular kurmuşlardır. Divan-ı A'lâ adlı bu divanla Divân-ı Hümâyûn'a geçiş süreci başlamıştır. Bu gelenek Anadolu Selçuklularında da devam etmiş ve daha sonra bu devletin parçalanmasıyla oluşan beyliklerde de divan geleneği sürdürülmüştür.³

Osmanlı Devleti'nde Orhan Bey döneminde Divân toplandığı belirtilmektedir. Orhan Gazi devrinde Divân'a gelen beylerin başlarına burma sarık sardıkları yazılıdır. Tarih-i Sa'f'da Yıldırım Bayezid'in Bursa hisarında her gün “Bir âlî burçta oturup” halkın dertlerini dinlediği yazmaktadır.⁴ II. Murad(1421-1451) döneminde de Divân toplantıları devam etmiştir. Padişah II. Murad zamanında Divân toplantıları belirli bazı kaidelere bağlandığı gibi bir takım teşrifat kaideleri de konmuştur. Divân klasik yapısına ise Fatih Sultan Mehmet zamanında kavuşmuştur. Divân-ı Hümâyûn adıyla anılması bu padişah dönemindeydir.⁵ Fatih Sultan Mehmet zamanına kadar Divân'a padişah başkanlık etmekte iken onun saltanatında bu usul bırakılmış, toplantılar veziriazam başkanlığında yürütülmeye başlanmıştır.⁶ Padişah toplantıları tamamen terk etmeyip, Divânhaneye nazır “Kasr-ı Adl” adı verilen kafesli bir bölme arkasından toplantıları izlemeye devam etmiştir. XVII. yüzyıl ortalarından itibaren sadrazamların kendi konaklarında yaptıkları Divân önem kazanmıştır. XVII. yüzyılda “Paşa Kapısı” daha sonraları ise “Bâb-ı Âli” adıyla anılan merkez, kısa zamanda bütün devlet

¹ Ahmet Mumcu, “Divân-ı Hümâyûn”, **DİA**, C. IX, İstanbul 1994, s. 430.

² Ahmet Mumcu, **Divan-ı Humayun**, Birey ve Toplum Yay., Ankara 1986, s. 11-13.

³ Mumcu, **a.g.e.**, s.15.

⁴ İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, TTK. Yay., Ankara 1988, s.1.

⁵ Recep Ahışalı, “Divân-ı Hümâyûn Teşkilatı”, **Osmanlı**, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, IV, 24.

⁶ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 2-3.

işlerinin görüldüğü yer haline gelmiş ve Divân-ı Hümâyûn'un önemi azalmıştır. III. Selim zamanında ise "Meşveret Meclisi" devlet işlerinin görüldüğü yer olmuştur. XIX. yüzyılda önemini tamamen yitiren Divân-ı Hümâyûn sadece elçilerin ağırlanması, ulufe dağıtımı ve yeni tayin edilen devlet ricâlinin eskiden beri süre gelen bir adet olarak padişah tarafından arzlarda kabulü merasiminden ibaret kalmıştır.⁷

Orhan Bey zamanından Fatih'in ilk dönemlerine kadar her gün toplanan Divân-ı Hümâyûn, XVI. yüzyıldan itibaren haftada dört gün, XVII. yüzyıl ortalarında haftada iki gün, XVIII. yüzyıl başlarında, III. Ahmed zamanında haftada bir gün toplanmaya başlamıştır.⁸

Divân-ı Hümâyûn'da daimi olarak bulunan görevliler şunlardır;

- 1- Veziriazam
- 2- Diğer kubbe vezirleri
- 3- Rumeli ve Anadolu kazaskerleri
- 4- Defterdarlar
- 5- Tevkiî veya Nişancı

Divân'da bu görevlilerin oturmaları için özel yerler belirlenmiştir. Bunlardan başka divanda, ayakta hizmet gören reisülküttap, çavuşbaşı ve kapucular kethüdası da yer almıştır.⁹

Divân-ı Hümayûn üyelerinin her biri farklı yetkilere sahiplerdir. Veziriazam; padişahın mutlak vekili olarak II. Mehmet döneminden itibaren Divâna başkanlık etmeye başlamıştır. Bütün yetkilerini padişahıtan alır, yasama, yürütme ve yargı ile ilgili alanlarda bu yetkiyi kullanırdı. Vezirler; önemli meselelerde sadrazamın sorması halinde fikirlerini beyan ederlerdi. Kadiasker; askerî sınıfa ait davalar, veraset işleri, bazı hukukî ve şerî davalara bakarlardı. Nişancı; tevkiî, tuğraî de denir. Görevleri önemli fermânları yazmak, reisülküttap tarafından yazılan fermanların tashih ve kontrolünü yapmak, fermanlar üzerine padişahın tuğrasını çekmek, örfî hukukla ilgili kanunları tespit etmektir. Defterdar; Padişahın malının mutlak vekilidir. Maliyeye ait meselelerde hüküm yazabilmek, çeşitli kimselere çavuşluk, sipahilik, kâtiplik, sancak ve zeamet verilmesini sadrazama teklif edebilme yetkilerine sahip idi.¹⁰

XVI. yüzyıl başlarından itibaren Divân-ı Hümayûn devlet içinde padişahıtan sonra en önemli yeri almıştır. Bu durum XVII. yüzyıl sonlarına kadar sürmüş, bu dönemlerden başlayarak Divân-ı Hümâyûn'un yetkileri yavaş yavaş veziriazam Divânına (İkindi Divânı) geçmeye başlamıştır. Divân-ı Hümayûn arada bir canlanmasına rağmen XVIII. yüzyıl ortalarında Bâb-ı Âsafî yani veziriazam dairesinin her bakımdan gelişmesi nedeniyle eski canlılığını yakalayamamıştır. II. Mahmud döneminde yapılan değişiklikler ile kabine sistemine geçilmiştir. Buna rağmen teşrifatta Divân-ı Hümayûn yerini korumuş olup ancak

⁷ Ahışhalı, a.g.e, s. 25.

⁸ Yusuf Halaçoğlu, XIV. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı, T.T.K., Ankara 2003, s.8.

⁹ Tevfik Temelkuran, "Divân-ı Hümâyûn Mühimme Kalemi", İstanbul Üni. Tarih Enst. Dergisi, S. 6, 1975, s. 132.

¹⁰ Uzunçarşılı, a.g.e, s.14.

hukuki ve siyasi fonksiyonu devam etmemiştir.¹¹

1.2. MÜHİMME DEFTERLERİ

Eski Türk devlet ananesinde basit şekillerde görülen Divân sistemi, bilhassa İslam devletlerinde oldukça gelişmiş ve bu sistem teşkilatının ana yapısını kendisinden önceki Türk ve İslam devletlerinden tevarüs eden Osmanlılara, muhtemelen Anadolu Selçuklularından geçmiştir. Osmanlı Devleti'nin hızla büyümesine paralel olarak devletin idari yapısı şekillenmeye başlamış, dolayısıyla II. Murad ve özellikle Fatih Sultan Mehmet zamanında divân sistemi, teşrifat kaidelerinin tespitiyle müesseseseleşmiş ve XVI. asırdan itibaren de bilinen klasik yapısına kavuşmuştur. Divân-ı Hümâyûn'un çalışma tarzı ve fonksiyonunu aydınlatmaya yardımcı olan en önemli kaynaklar mühimme defterleridir.¹²

Bugün Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde "Mühimme Defterleri" adıyla kayıtlı defter serisi mevcuttur. Bu başlık altında tasnife açık olan defter sayısı, son yıllarda bulunanlarla birlikte toplam 267 adettir (961-1323/1553-1905 yılları arası). Son tespit edilen 267 numaralı defter XVIII. yüzyıl ikinci yarısına aittir. Ayrıca XVII. yüzyıl başlarına ait bir defterin henüz restorasyon servisinde olduğu ve tasnife dahil edilmediği bildirilmektedir. Yine restore edilecek belgeler arasında sonradan bulunan Mühimme defteri parçaları da vardır.¹³ Bu defterlerden ilk 73 defterin hüküm özetlerinden oluşan hülâsa katalogları ve 21-28, 119, 260 ve 261 Numaralı Mühime Defterinin indeksi mevcuttur. Bunun yanında 3, 5, 6, 7 ve 12 Numaralı Mühime Defterleri Osmanlı Arşivi tarafından tıpkıbasım ve indeksli olarak basılmıştır. Bu 267 Mühimme Defteri içerisinde 20 Numaralı Mühimme Defteri mevcut değildir.¹⁴ Bu tasnifteki defterlerin 13 tanesi klasik mühimme değildir. Geriye kalan defterlerden bazılarının da maliye ahkâmı ve şikâyet defteri oldukları görülmektedir.¹⁵ A.DVN.MHM. koduyla oluşturulan bir başka tasnifte de H. 977-1252/M. 1570-1836 yıllarının ihtiva eden çoğu birkaç sayfa ya da formadan oluşan 43 adet mühimme defteri parçası vardır. Mühimme defterleri tasnifi yapıldıktan sonra yeni bulunan defterlerden oluşturulan mühimme zeyli defterleri tasnifinde H. 980-1195/M. 1572-1780 yılları arasındaki kayıtlara muhtevi 17 defter bulunmaktayken¹⁶, bu seriden 17 numaralı defter sonradan Nâme-i Hümâyûn tasnifine aktarılmıştır.¹⁷ 986 Numaralı Kamil Kepeci (KK) tasnifinde H. 927-1168/M. 1520-1658 tarihleri arasındaki kayıtları içeren eden 61-73 genel numaralarda kayıtlı 13 adet Ahkâm Defteri mevcuttur.¹⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden başka Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi ve Köprülü Kütüphanesi'nde de mühimme defteri mevcuttur.¹⁹

Osmanlı merkez karar organı olan Divan-ı Hümâyûn'da dahili ve harici meselelere ait siyasi, askeri ve sosyal önemi haiz birçok konunun müzakere edilip karara bağlandığı

¹¹ Mumcu, a.g.m., s.431.

¹² İsmet Miroğlu, "Mühimme Defterleri", *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, S. 12, İstanbul 1993, s.58

¹³ Feridun, Emecen, "Osmanlı Divânının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Miri, Ahkâm-ı Kuyudu Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 5, 2005, s.108.

¹⁴ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, s. 10-11.

¹⁵ Emecen, a.g.m., s.108.

¹⁶ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, s. 18.

¹⁷ Emecen, a.g.m., s. 109.

¹⁸ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, s. 25.

¹⁹ Emecen, a.g.m., s. 109-110.

defterler olan mühimme defterlerinde²⁰ açıklandığı üzere bir çok konuya ait hükümler bulmak mümkündür. Başlangıçta Divân-ı Hümâyûn tarafından verilen kararlara dair her çeşit ferman mühimme defterlerine kaydedilmiştir. Bu kayıtlar tarih sırasına göre yapıldığı için Divân toplantılarının günlerini tespit etmek mümkündür. Mühimme Defterlerindeki kayıtlara göre 1649 (1059) tarihinden itibaren bütün ferman kayıtlarının mühimme defterlerine yapılmadığı görülmektedir. Devletin idari, siyasi, askeri meselelerin dışında halkın devlet ile münasebetlerine dair konular için ayrı defterler tutulmaya başlanmıştır. Bunlar daha çok şikâyet ve dilek mahiyetinde konular olduğundan bu defterlere, “şikâyet defterleri” adı verilmiştir. Şikâyet defterleri de 1742 tarihinden itibaren eyalet eyalet ayrılarak, “ahkâm-ı şikâyet” ya da “ahkâm defterleri” adını almıştır. Şikâyet türünün yanı sıra 1699 yılında nâme-i hümâyûnlar, 1707’de Mısır eyaletine gönderilen fermanlar, 1747’de Kalebent hükümleri, 1787’de gizli emirler, 1863’te mülki tevcihat, 1869’da makine fabrika imtiyazı ve kilise kayıtları Mühimme Defterlerinden ayrılarak başka defterlere kayıt edilmiştir.²¹

Mühimme Defterleri, hükümlerin verildiği divanlara göre dört grup halinde değerlendirilir.

1- Mühimme: Padişah ve sadrazam İstanbul’da olduğunda sadrazam başkanlığındaki divan toplantılarının hükümlerinin kaydedildiği defterlerdir.

2- Rikâb mühimmesi: sadrazam sefer veya başka bir nedenle İstanbul dışında olduğunda yerine bıraktığı rikâb kaymakamı veya sadaret kaymakamı başkanlığındaki divan toplantılarının hükümlerinin kaydedildiği defterlerdir.

3- Ordu mühimmesi: Ordu ile sefere çıkan sadrazam seferdeyken yaptığı Divân toplantılarındaki hükümlerin kaydedildiği defterlerdir.

4- Kaymakamlık mühimmesi: Hem Padişah hem de sadrazam İstanbul dışına çıktığında tayin edilen kaymakam başkanlığında yapılan divan toplantılarındaki hükümlerin kaydedildiği defterlerdir.²²

Ayrıca devlet yönetimi açısından çok gizliliği olan özel önemdeki hükümlerin kaydedildiği mektûm mühimmesi’nin sayısı onu geçmemektedir. Mısır’ın merkezden uzak olması ve bölgesinde önemli bir mevkiye olma eğilimini kazanmasından dolayı divan oluşumu kendiliğinden meydana gelirken burada görüşülen konularla mühimme-i Mısır adlı defterler oluşmuştur.²³

72 numaralı mühimme defteri muhteva bakımından Osmanlı Devleti’nin merkez ve taşra teşkilatındaki idari ve askeri organlarıyla yazışmaları, ayrıca komşu ülkeler ile olan münasebetler, halkın sosyal ve ekonomik konularını, eşkıyalık olayları gibi birçok konuyu içermesi ile yapısal özellikleri bakımından bir klasik divan mühimmesidir denilebilir.²⁴

²⁰ **3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/İ 558-İ 560)**, T.C. Başbakanlık, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Ankara 1993, s. XXI.

²¹ **44 Numaralı Mühimme Defteri**, (Haz. Mehmet Ali Ünal), Akademi Kitabevi Yay., İzmir 1995, s. VI.

²² M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.II, İstanbul 1993, s. 695.

²³ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.82

²⁴ Selanik-î Mustafa Efendi, *Tarih-i Selanik-î*, 409-412.

2. 72 NUMARALI MÜHİMME DEFTERİNİN ÖZELLİKLERİ

2.1. DEFTERİN FİZİKÎ DURUMU

Başbakanlık Osmanlı arşivinde A.DVN.MHM. d.072 şeklinde kayıtlı olan defter 236 varak 471 sayfadan ibarettir. 466 yazılı 5 boş sayfadan oluşmaktadır. Defterde tamamı numaralı 909 hükmü bulunmaktadır.²⁵

Yazı genel olarak divânî kırma olup okunaklıdır. Fakat bazı hükümlerin üzerinin çizilmesi, hüküm yanlarına ekler yapılması, mürekkebin dağılması okumayı oldukça zorlaştırmaktadır.²⁶ Defterin hüküm ve sayfa numaraları daha sonradan eklenmiş olup orijinal değildir. Deftere sayfa ve hüküm numaraları verilirken sondan başa doğru verilmiştir; Defterin ilk hükmü 3 Safer ul-muzaffer sene 1003 iken son hükmü 1 Recebül'l-mürecceb 1002'dir. Sayfa numaraları verilirken 6 ve 7 numaralar atlanmış hükümlere 11 numara iki kez verilmiş 10 numara atlanmıştır.²⁷

Bir sayfada genel itibarıyla iki hüküm var iken, bu sayı bazı sayfalarda bire düşmüş²⁸ bazı sayfalarda da üçe çıkmıştır.²⁹ Sadece iki sayfasında dört hüküm vardır.³⁰ Defterde yer alan en uzun hüküm Vezir Cafer Paşa'ya gönderilen 279 numaralı hüküm iken,³¹ en kısa hüküm ise Magosa Beyine gönderilen 114 numaralı hükmüdür.³² Defterdeki bazı hükümler yarım bırakıldıktan,³³ bazı hükümler ise tamamlandıktan sonra iptal edilmiş,³⁴ bazı hükümler de iptal edilmeden yarım bırakılmıştır.³⁵ Genel olarak bütün hükümler sayfada düz bir şekilde yer alsa da bazı hükümlerde özellikle tarihler sayfa yapısına paralel olarak yazılmış,³⁶ bazı hükümlerin bir kısmı düz yazılırken küçük bir kısmı da yan bir şekilde yazılmıştır.³⁷ Defterde yer alan ilk hüküm,³⁸ Çirmen Beyine ve Kadılarına gönderilen hüküm olup, son hüküm ise Vilayet-i Rum Kadılarına gönderilen hükmüdür.³⁹

2.2. DİPLOMATİK ve TEKNİK ÖZELLİKLER

Divânda müzakere sonucu alınan kararların sureti divân kâtipleri tarafından yazılır ve reisülküttap tarafından gözden geçirilir, doğrulanır daha sonrada ilgili yere tuğra çekilerek yollanır, müsvedde kayıtlar defterde yer alırdı. Bunlar genellikle müzakere sırasında değil sonradan kaydedilirdi.⁴⁰ Bir şikâyet yahut arz karşılığı doğrudan divanın kararı üzerine buna uygun bir metin taslağı hazırlanır, gerekiyorsa üzerine düzeltmeler yapılır, bu işlemler

²⁵ A.DVN.MHM. d.072

²⁶ A.DVN.MHM. d.072, Hüküm 2, 28, 53, 256, 258.(Bundan sonraki dipnotlarda sadece hüküm numarası verilecektir).

²⁷ A.DVN.MHM. d.072.

²⁸ Hüküm 1, 2, 8, 9, 11, 12, 16, 129,168, 173, 174, 205, 221.

²⁹ Hüküm 13-15, 17-19, 20-22, 179-181, 209-211, 295-297.

³⁰ Hüküm 92-96, 151-154.

³¹ Hüküm 279.

³² Hüküm 114.

³³ Hüküm 79.

³⁴ Hüküm 60, 68, 71, 87, 120, 125, 140, 163, 168, 172, 209, 234, 243, 244.

³⁵ Hüküm 6, 130, 200, 217.

³⁶ Hüküm 7, 22, 41, 43, 45, 53, 60, 78, 118, 121,124, 126, 239.

³⁷ Hüküm 2, 28, 53, 70, 256, 258, 298.

³⁸ Hüküm 1.

³⁹ Hüküm 302.

⁴⁰ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 79-80.

sırasında metin taslağının düzeltilmiş şekilleri bir araya getirilerek mühimme defterlerine kaydedilir. Bir bakıma mühimmeye kaydedilen suretler son aşamada fermanın gönderilmesinden hemen öncesine aittir.⁴¹

Mühimme Defterleri; gönderilen fermanların suretlerini ihtiva ettiği için fermanlarda bulunan tuğra ve davet gibi bölümler mühimmelerde yer almamasına rağmen, yine de belgelerde yer alan rükünlerin büyük bir kısmını kapsamaktadır.

Padişaha ait olan belgeler içerisinde bulunan fermanlardaki rükün ve şartları şunlardır.⁴²

- Davet
- Tuğra
- Elkab
- Dua
- Nakil-iblağ
- Emir-Hüküm
- Te'kid-Tehdid
- Tarih
- Mahal-i Tahrir

Bu itibarla defterdeki hükümlerin tamamında hitap kısmıyla başlanmıştır. Bu bölümde hükmün gönderildiği kişi ve görevi ya da yalnızca görevi yer almıştır. Ayrıca aynı hüküm farklı bölgelere, farklı kişilere de gönderildiği de olmuştur. “*Boğdan Voyvodası’na hüküm ki*”⁴³, “*İstânbul Kadısı’na ve Koyun Nazırı’na ve Koyun Emini’ne hüküm ki*”⁴⁴, “*Şam Yeniçerileri Ağasına hüküm ki*”⁴⁵, “*Konya Kadısı’na ve Karaman Beylerbeyisi’nin Müsellemine hüküm ki*”⁴⁶, “*Kayseriyye beyine hüküm ki*”⁴⁷, “*Zülkadiriyye Beylerbeyi’sine hüküm ki*”⁴⁸, “*İç-il Beyine hüküm ki*”, gibi; birkaç belge ise name-i hümayun olup biraz farklılık göstermektedir “*Mekke-i Mükerreme şerîfine name-i hümayûn ki*”⁴⁹, “*Erdel voyvoda name-i hümayûn olunır ki*”⁵⁰ ifadeleri yer alırken “*buyurdum ki*”⁵¹ ifadesinin yerini “*gerekdir ki*”⁵² ifadesi almıştır.

Hitap bölümünü müteakip emrin yazılmasına neden olan durumun ve olayın anlatıldığı nakil-iblağ rüknüne geçilmektedir. “*Südde-i Sa’âdetimde topçular kethüdası olan Mustafa*

⁴¹ Emecen, **a.g.m.**, s. 130.

⁴² Mübühâ S. Kütükoğlu, **Osmanlı Belgelerini Dili (Diplomatik)**, Kubbealtı Neşriyatı Yay., İstanbul 1994, s. 100-116.

⁴³ Hüküm 84.

⁴⁴ Hüküm 85.

⁴⁵ Hüküm 184.

⁴⁶ Hüküm 185.

⁴⁷ Hüküm 199.

⁴⁸ Hüküm 221.

⁴⁹ Hüküm 129.

⁵⁰ Hüküm 216.

⁵¹ Hüküm 1, 2, 3, 4.

⁵² Hüküm 53, 75, 129.

Südde-i Sa'âdetime mektûb gönderüp....."⁵³, "*Senki Haklu Kadîsın südde-i sa'âdetime mektûb gönderüb...*"⁵⁴ "*Nefs-i Sakız'da olan Müslümanlar tarafından dergâh-ı mu'allâma arz-ı hal sunulub...*"⁵⁵ gibi ifadeler ile başlayan bu bölümde emrin yazılmasına sebep olan olaylar ya da durumlar çok fazla detaya girilmeden emrin muhatabına izah edilmiştir. Bu kısımda hükümlerin asıl sûretlerini içeren fermân vb. belgelerde olduğu gibi her devlet görevlisinin makamına göre isminden önce gelen bir elkâbı yer almıştır. Fakat belirtmek gerekir ki; burada yer alan elkâblar da hükmün kendisi gibi elkâb formülünün kısa bir bölümünü içermiştir. Örneğin defterde vezirler için "*Düstûr-i mükerrer müş'îr-mufahham*",⁵⁶ Kırım Hanı için "*Cenab-ı emâret meâb*"⁵⁷ Beylerbeyiler için "*emîrül-ümerâi'l-kirâm*"⁵⁸ elkâbları kullanılmıştır.

Defterde kişilerin isimlerinden sonra yine onların mevki ve mertebelerine göre küçük bir dua cümlesi yer almıştır. Beylerbeyiler için "*dâme-ikbâlehû*",⁵⁹ müteveffa padişahlar için "*tâbe serâhu*";⁶⁰ hazine emini, kâtip ve çavuşlar için "*zîde kadruhû*";⁶¹ müteferrikalar için "*zîde-mecduhû*";⁶² ulemadan biri için "*dâme-izzuhû*" duaları kullanılmıştır. Nakil-iblağ bölümünü buyurdum ki ifadesiyle sona ererken "*vardukda*"⁶³ veya "*vusul buldukda*"⁶⁴ ibareleriyle emir-hüküm bölümüne geçilmiştir. Hükmün yazılmasına neden olan olay ya da durum özetlendikten sonra, bu konuda verilen emrin şer-i şerif mucibince yapılması gerekenler anlatılmıştır.

Hükümler bazen te'kid-tehdid rüknüyle sona ermektedir. Defterde bulunan "*özüünüz makbul olmayub alınmağla konulmayub eşedd-i ikâba muakıb olmanız mukarrerdir*"⁶⁵, "*koyunu doğru İstânbûl'a göndermeyüb ihmâl ü müsâhelenüz sebebi ile etrâf ve cevanibde olan kazâ ve mevraya dağılub anda boğazlayub satulduğu istima' olına azl ile konulmayub eşhedi 'itab ve 'ikayla mua'tab ve mu'akıb olmanız mukarrerdir*"⁶⁶ rükunlar bunun örnekleridir.

Defterde bazı hükümlerin altlarında ilgili hükmün kimlere ya da hangi mahallere gönderildiklerini belirten sûret kayıtlarına da yer verilmiştir. "*Bir sûreti Trablusşam ve Şam Beylerbeyisine*"⁶⁷, "*bir sureti bir sureti Koca ili beyine Gelibolu'dan zu'amâ ve erbâb-ı tîmâr alaybeyleri ile müretteb ve mükemmel düşmen yerâğı ile hazır ve müheyya olub mahal-i mezbûrda gemiye girüb deryaya tevcîh etmek için Kapudan Pâşaya hitaben sarahatle ile yazıla.*"⁶⁸ şeklinde ifadelerden anlaşıldığı gibi bu hükmün, ilk kısmında yazılan muhataptan

⁵³ Hüküm 141.

⁵⁴ Hüküm 142.

⁵⁵ Hüküm 160.

⁵⁶ Hüküm 33.

⁵⁷ Hüküm 152.

⁵⁸ Hüküm 199.

⁵⁹ Hüküm 158.

⁶⁰ Hüküm 29.

⁶¹ Hüküm 160.

⁶² Hüküm 163.

⁶³ Hüküm 1, 4, 7.

⁶⁴ Hüküm 2, 3, 5, 6.

⁶⁵ Hüküm 74.

⁶⁶ Hüküm 12.

⁶⁷ Hüküm 63.

⁶⁸ Hüküm 74.

başka kimlere gönderilebileceğini belirtmiştir.

Defterde yer alan hükümlerin üzerlerinde yer alan şerhler diplomatik açıdan oldukça önemli bilgiler vermektedir. Hükümlerin sağ üst köşesinde genellikle hükmü yazan kâtibin rumuzu ve üzerinde de görüldü anlamına gelen (//) işreti, hükmün tam üzerinde kâğıdı ortalar bir şekilde yazılmış, “*buyruldu*” ibaresi ve sol üst köşede ise kâtiblerin ya isimleri ya da onları simgeleyen rumuzlar bulunmaktadır.⁶⁹ Katiblerin her birinin ayrı ayrı rumuzlar kullanmaları, yazdıkları hüküm, berat gibi kayıtların kimin tarafından hazırlandığının belirlenmesi ve herhangi bir karışıklığa meydan verilmemesi düşüncesinden kaynaklanmıştır.⁷⁰

Hükümlerin üzerlerinde bulunan bazı şerhlerden hükümlerin veriliş sebebi ve şekli ile ilgili bilgiler elde etmek mümkündür. Örneğin o hükmün bizzat padişah tarafından verildiği ve kati surette yerine getirilmesi gerektiğini ifade eden “*hatt-ı hümayun*” ibaresi en çok görülen kelimedir.⁷¹

Hükümlerin üzerinde yer alan diğer şerhler ise hükümlerin gönderildiği kişiler ile ilgilidir. “*Kazâ-ı mezbûre sakinlerinden Ali Çavuş mübaşir ta’yîn olunub Hük-m-i Hümayûn Ahdi verilmiştir*”⁷², “*Hevace ademi Mustafa çavuşa virilmiştir*”.⁷³

72 numaralı mühimme defteri içeriği itibarıyla Erzurum, Anadolu, Rum, Diyarbakır, Bağdat, Halep, Şam, Kıbrıs gibi geniş bir coğrafyaya gönderilen hükümleri ihtiva edip, içerisinde veziriazam, beylerbeyi, sancakbeyi, müderris, kadı, dizdar, defterdar, kâtip, emir-i hacc gibi birçok yöneticiye yazılmış hükümler yer almaktadır.

2.3. DİL ÖZELLİKLERİ

Defter genel olarak açık ve sade bir Türkçeye sahip olmasına rağmen günümüzde ender kullanılan ya da hiç kullanılmayan kelimeler, özellikle terkipler ve tamlamalar oldukça sık yer almıştır. Günümüz Türkçesinin dil özelliklerinden oldukça farklıdır. Mesela “*görilüb*”, “*dutub*”, “*idüb*”, “*girü*”, “*olınmağla*”, “*getürüb*” gibi eylem ârz eden kelimelerin ekleri ve ifade ettiği anlam günümüzden oldukça farklıdır. Ancak bazı kelimelerin yazılışında da birtakım tutarsızlıklar görülmektedir. “*alıb- alub*”⁷⁴, “*getürüb-getürib*”⁷⁵, “*için-içün*”⁷⁶, “*vardukda-vardıkda*”⁷⁷, gibi ünlü değişiklikleri bunlardan sadece birkaçıdır.

Defterde dikkat çeken hususlardan birisi de bazı kelimelerin bazen Türkçe, bazen de Arapça ve Farsça karşılıklarının tercih edilmiş olmasıdır. Defter içerisinde “*fesâd ve şenâat*”, “*zûlm ve teâddî*”,⁷⁸ “*salb ve siyaset*”⁷⁹ örneklerinde olduğu gibi kelimeler Arapça ve Farsça

⁶⁹ Selçuk Demir, **75 Numaralı Mühimme Defteri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst., Erzurum 2008, s. 28.

⁷⁰ Feridun Emecen, “Ali’nin ‘Ayn’ı: XVII. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Bürokrasisinde Kâtib Rumuzları”, **Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum**, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s.159

⁷¹ Hüküm 2, 90, 124, 214.

⁷² Hüküm 32.

⁷³ Hüküm 128.

⁷⁴ Hüküm 1, 165.

⁷⁵ Hüküm 122, 180.

⁷⁶ Hüküm 157, 159.

⁷⁷ Hüküm 160, 236.

⁷⁸ Hüküm 252, 254, 257.

⁷⁹ Hüküm 1, 285.

dillerindeki karşılıkları ile yer bulmuştur. Defterde terimlere de yer verilmiştir ve bu terimlerin hükümdeki mesajı güçlü hale getirdikleri düşünülmektedir. “*dava-yı hakk ve tayin-i madde eylemek*”⁸⁰, “*var kuvveti pazuya himmete getirmek*”⁸¹, “*muceb-i ibret olmak*”⁸², “*ata ve dona kadir olmak*”⁸³ kullanılan terimlerin bazılarıdır.

2.4. TARİHLER

Birkaç istisna dışında XVII. yy. ortalarına, Sultan İbrahim saltanatına kadar tarihler ayın tarihi ile birlikte haftanın gününde gösterilmek üzere yazılmıştır.⁸⁴ 72 numaralı mühimme defterinde bunun örneklerini fazlasıyla görmekteyiz.⁸⁵

XVI. yy. âid hükümlerin büyük kısmında gideceği yere ulaştırmak üzere kime ve hangi tarihte verildiğine de işaret olunmuştur.⁸⁶ 72 numaralı mühimme defterinde yer alan tarihlerin verilmiş şekli çok fazla birbirini tutmamakla birlikte, hükümlerin birçoğunda tarih yazılmamıştır.⁸⁷ Tarihlerin bir bölümünde Fî 9 R.,⁸⁸ Fî 19 M.⁸⁹ şeklinde ayların rumuzları kullanılarak sene verilmeden yazılırken bir bölümünde 9 Ra sene 3,⁹⁰ 17 Za sene 1002⁹¹ şeklinde yılını vererek de yazmıştır.

Bir bölüm tarihlerde ise *Yevm ü's-sülesâ Fî 24 Cemâzi-yel-evvel sene isneyn ve elf*,⁹² *Yevm-ü's-sebt Fî selh Recebü'l-âhir sene isneyn ve elf*,⁹³ *Yevm ü's-sülesâ Fî 27 Rebîül-evvel sene isneyn ve elf* gibi sene yazılırken rakam kullanmak yerine rakamlara karşılık gelen Arapça kelimeler kullanılmıştır.⁹⁴

Defterde tarih vermedeki bir diğer şekil de *15 Şa‘ban el- muazzam sene isneyn ve elf*,⁹⁵ *Şa‘ban el- muazzam sene isneyn ve elf*,⁹⁶ *7 Recebü'l-mürecceb*⁹⁷ aylar sıfatlarıyla birlikte verilmiştir.

3. DEFTERİN MUHTEVASI

3.1. EŞKİYALIK MESELELERİ

72 numaralı mühimme defterinde yer alan hükümlerin yarısına yakını Anadolu ve Rumeli’de meydana gelen eşkıyalık olayları ile ilgilidir. Çevrelerine topladıkları birkaç adamla özellikle yöneticiler ve diğer askeri kesimin seferde olduğu bölgelerde eşkıyalık

⁸⁰ Hüküm 7.

⁸¹ Hüküm 278.

⁸² Hüküm 70, 284.

⁸³ Hüküm 271.

⁸⁴ Mübahat S. Kütükoğlu, “Mühimme Defterlerindeki Muâmele Kayıtları Üzerine”, **Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri**, 30 Nisan-2 Mayıs 1986, İstanbul 1988, s. 98

⁸⁵ Hüküm 2, 9, 16, 28, 32, 61,

⁸⁶ Kütükoğlu, **a.g.m.**, s. 107

⁸⁷ Hüküm 1, 3, 4, 5, 6, 8, 11, 40, 41, 43.

⁸⁸ Hüküm 61.

⁸⁹ Hüküm 116.

⁹⁰ Hüküm 9.

⁹¹ Hüküm 28.

⁹² Hüküm 42.

⁹³ Hüküm 38.

⁹⁴ Hüküm 71.

⁹⁵ Hüküm 158.

⁹⁶ Hüküm 184.

⁹⁷ Hüküm 129.

yapan bazı kişiler; halkın erzaklarını ve hayvanlarını yağmalamakla yetinmemiş; onların ailelerine tasallutta bulunmuş ve ailelerini katletmişlerdir.⁹⁸

Defterden anlaşıldığına göre eşkıyalık meselelerine toplumun bazı kesimlerinden insanlar katılmışlar ve devlet görevlileri de olayların faili olmuşlardır. Sancakbeyi,⁹⁹ kadı,¹⁰⁰ sekban ve yeniçeri,¹⁰¹ sahib-i tımar¹⁰² ve reayadan¹⁰³ kimselerin eşkıyalık olaylarına karıştıkları görülmekte; özellikle savaş dönemleri bu hadiselerin arttığı anlaşılmaktadır.

Bazı hükümler gösteriyor ki; eşkıyalık olayları halkı bıktırmış, isyan etmelerine¹⁰⁴ veya vatanlarını terk etmelerine¹⁰⁵ sebep olmuştur. Hiç şüphesiz eşkıyaların verdiği sıkıntının halk arasındaki acısını hafifletmenin ve devlet otoritesini temin etmenin en etkili yollarından birisi de eşkıya teftişi olmuştur. Osmanlı Devleti, herhangi bir havalideki eşkıyanın fesat ve eşkıyalıklarının önlenmesi için çoğu zaman güvendiği, daha önce devlete yararlı işlerde bulunan, bu konuda tecrübeli, yetenekli ve iş bitirir adamlarını bu bölgelere olağanüstü yetkilerle donatarak görevlendirmiştir.¹⁰⁶ Yanına da o bölgeye yakın pek çok ehl-i örf, ehl-i şer‘, hatta aşiret veya cema‘at boy beyleri görevlendirilmiştir. Geniş bir sahaya yayılan eşkıyalığın genel teftişi için ise vezir rütbeli paşalar görevlendirilmiştir. Devlet tarafından bölge yöneticilerine gönderilen hükümlerde eşkıyaların ele getirilmesi davalarının şer‘le hakk üzere çözümlenmesi ve haklarından kati surette gelinmesi emredilmiştir.¹⁰⁷ Meydana gelen eşkıyalık olaylarını soruşturmak üzere görevlendirilen vali ve “müfettiş” vezir paşalara, başvuracakları tedbirlerin etkili olması için çok geniş yetkiler verilmiş¹⁰⁸ ancak, devlet adına karar vermeye yetkili olan bu görevliler zaman zaman yetkilerini kötüye kullandıklarından, bu konuda sık sık uyarılırlar yapılmıştır.¹⁰⁹ Eşküyadan bazıları zaman zaman kendisine bir kefil tayin edilerek eşkıyalıktan uzaklaştırılmaya çalışılmış başarısız olduğu takdirde sorunun çözümünde kefiller ön planda tutulmuş ve bulunup yakalanmalarında ki sorumluluk onlara yüklenmiştir.¹¹⁰ Eşkıyalık yapanlara verilen cezalar genel olarak “küreğe konulma”¹¹¹, “haklarından gelinme”¹¹², “kayd u bend ile”,¹¹³ “mukayyed ve mahpus edilme”¹¹⁴ vb. şeklinde nitelendirilmiştir.

3.2. BEÇ (VİYANA) SEFERİNE ASKER NAKLİ

Nakil ve haberleşme araçlarının tamamen insan ve hayvan gücüne dayalı olarak yürütüldüğü bu dönemde muharip güçlerin teknik donanımı, talim ve disiplinlerinin yanı sıra

⁹⁸ Hüküm 1, 2, 10, 23, 24, 30, 34.

⁹⁹ Hüküm 186.

¹⁰⁰ Hüküm 15.

¹⁰¹ Hüküm 28, 37, 51, 59, 64, 66, 119, 138, 156, 189.

¹⁰² Hüküm 40, 76, 88, 205, 226, 269.

¹⁰³ Hüküm 57, 64, 67, 70, 76, 108, 110, 206, 209, 212.

¹⁰⁴ Hüküm 7, 15, 26.

¹⁰⁵ Hüküm 220, 255, 302.

¹⁰⁶ Hüküm 189.

¹⁰⁷ Hüküm 18, 34, 36, 38, 40, 49, 57, 220, 224.

¹⁰⁸ Hüküm 35, 257, 280.

¹⁰⁹ Hüküm 45, 73.

¹¹⁰ Hüküm 47, 187, 251.

¹¹¹ Hüküm 539.

¹¹² Hüküm 519.

¹¹³ Hüküm 525.

¹¹⁴ Hüküm 420.

sefer öncesi yapılan hazırlıklar da çok büyük önemi arz etmiştir. Bu noktada tarih boyunca gücünü ordusundan ve bu ordunun savaşlarda sergilediği performanstan alan Osmanlı Devleti, varlığının ve gücünün sürekliliğini sağlayabilmek için yapacağı savaşlarda ordusunu seferlere en iyi şekilde hazırlamıştır.

Hükümlerde Beç üzerine açılan seferin seyri hakkında bilgi bulunmamasına rağmen garp cephesine askeri hazırlık ve sevkıyat hakkında çok fazla bilgi bulunmaktadır.

Avarız veya avarız-ı divâniye, Tanzimat'ın ilanına kadar, olağanüstü durumlarda ve özellikle harp masraflarını karşılamak üzere hükümdarın emri ile halkın doğrudan doğruya devlete vermeye mecbur tutulduğu her türlü hizmet, eşya ve para şeklindeki düzenli olmayan vergidir.¹¹⁵ Bu dönemde de avarız vergisi toplanarak hazırlıklara başlanılmış; toplanan bu vergi birçok yerde fazladan toplanıldığı içinde sıkıntılar baş göstermiştir.¹¹⁶

Devlet savaş hazırlığı içerisindeyken beylerbeylerine, sancakbeylerine ve voyvodalara hükümler gönderilerek sefere iktidarı olmayanların kale ve şehir muhafazalarına kalmalarını, iktidarı olanların asker, cebe, çüyüş ve at tedarikinde olmaları ve askerleriyle sefere varmaları emredilirken;¹¹⁷ diğer taraftan savaş alanında güçlü ve dirayetli askerler bulundurarak kendini garantiye almaya çalışmıştır. Savaşın seyrinde lazım olabilecek özellikle lağımıcı¹¹⁸ ve geri hizmet elemanları¹¹⁹ içinde yine emirler gönderilmiştir.

Kendi coğrafyasına çok iyi hakim olup en ince detayına kadar tanıyan Osmanlı yöneticileri, hazırlıklar tamamlandıktan sonra sefere varırken gidecekleri yolun güzergahına ve mola yerlerine kadar bildirilmiş,¹²⁰ geçecekleri yerlerin yöneticilerine emirler yazılarak askerin ihtiyaçların karşılanması ve zorluk çektirilmemesi emredilirken meyhanelerin de kapatılması istenmiştir.¹²¹

Sefere gidip çeşitli sebeplerden dolayı görevlerini tamamlamadan dönenlerin, Anadolu'ya geçmelerinin engellenmesi ve cezalandırılmaları konusunda da emirler yazılmıştır.¹²²

3.3. İSTANBUL'A ZAHİRE NAKLİ

Osmanlı Devleti'ne çok uzun bir süre başkentlik yapmış olan İstanbul şehrinin iâşesini temin etmek, Osmanlı yöneticileri için her zaman en büyük problemlerden birisi olmuştur. İstanbul için takip edilen iâşeci politikada, Osmanlı sınırları içerisinde yapılan her türlü üretimin, üretim bölgelerindeki ihtiyaçlar giderildikten sonra arta kalan kısmının, öncelikli olarak İstanbul'a gönderilmesi zorunluluğu olmuştur. İaşe temini faaliyetlerinde, ilk olarak ihtiyaç duyulan ürün veya mallar tespit edilmiş, ardından bu ürün ve malların bulunduğu ve getirileceği sahalara belirlenmiştir. Bu işlem sonrasında ise, ürün veya malın getirileceği yerel birimle yazışmalar gerçekleştirilerek ürünün toplanma işi özel kişilere veya memurlara

¹¹⁵ Ömer Lütfi Barkan, "Avârız", **İslam Ansiklopedisi**, C. II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, s. 13.

¹¹⁶ Hüküm 208, 231, 232, 269, 280.

¹¹⁷ Hüküm 82, 92

¹¹⁸ Hüküm 239.

¹¹⁹ Hüküm 80.

¹²⁰ Hüküm 221.

¹²¹ Hüküm 11, 86, 92, 125, 163, 221, 222, 239, 283, 300.

¹²² Hüküm 13, 238.

verilmiştir.¹²³

72 numaralı defterde en çok rastlanan konulardan birisi de İstanbul'un zahiresinin karşılanması meselesidir. İstanbul'da gıda, kereste, yağ ve birçok meta sorunu çok büyük bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devleti bu malzemelerin dışarı satılmasını engellemek için birçok önlem almışsa da; madrabaz denilen kimselerin, malı iskeleye gelmeden alıp depo edip, sonra azar azar yüksek fiyatla sattıkları görülmüştür.¹²⁴

Defterde öne çıkan İstanbul'da et konusunda fazla sıkıntı çekildiğidir. Anadolu ve Rumeli'den İstanbul zahiresi için gönderilen koyunların gelmemesi üzerine yaşanan müzayaka için Erzurum, Diyarbakır, Selanik, Avrethisar ve Tercan koyunu bulunan cümle yerlere emirler gönderilerek; kadılar marifetiyle koyunların toplanması ve doğru İstanbul'a gönderilmesi emir olunmuştur.¹²⁵ Ayrıca et konusunda istihdamın sağlanabilmesi ve çekilen sıkıntıların azaltılabilmesi için İstanbul'a dişi koyun gönderilmesini ve kesilmesini yasaklayan emirlerde mevcuttur.¹²⁶

İstanbul buğday, un, kereste konusunda da dışa bağımlıdır ve bu konuda da sıkıntı çekilmiş, sıkıntıyı gidermek için emirler gönderilmiştir. Verilen talimatlar ile beraber ürünlerin dışarıya satılmasına engel olunarak İstanbul zahiresi için gönderilmesi emredilmiştir.¹²⁷

İstanbul'un ihtiyaç duyduğu gıda maddelerinden bir diğeri de yağdır (revgan-ı sade). Kefe beyine¹²⁸ ve Rumda vakı' olan kadılara¹²⁹ gönderilen hükümlerde de bu konu dile getirilerek kadılar vasıtasıyla bu konunun çözülmesi emredilmiştir.

3.4. VAKIFLARLA İLGİLİ HUSULAR

Vakıf, bireylerin kendi iradeleriyle toplumun ihtiyaçlarını karşılamak ve yardımlaşma amacıyla taşınır veya taşınmaz mallarını dinî, sosyal ve ekonomik bir gayeye hizmet etmeleri için tahsis etmesidir.¹³⁰

Defterde vakıflarla alakalı birçok hüküm yer almaktadır; ¹³¹ bunlar vergiden muaf halktan vergi alınmasından, ¹³² evkaf mütevellisinin vakıf gelirinden kendi hesabına para aktarmasına¹³³ kadar birçok vakıf meselesinde hükümler bulunmaktadır. Bununla beraber Mekke ve Medine'ye gönderilen sürrelerin fukaraya ve hak sahibine dağıtılmaması; sürreye müstahak olanların zor durumlarda bırakılması, sürresi olup vefat edenlerin sürrelerini başkalarının alması¹³⁴ meseleleri de hükümler arasında yer almakta konu hakkında bilgi vermektedir.

¹²³ Cafer Çiftçi, "Osmanlı Döneminde İstanbul'un İâşesinde Bursa'nın Rolü", **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkez (OTAM) Dergisi**, 2004, s.154-156.

¹²⁴ Hüküm 55, 202.

¹²⁵ Hüküm 12, 16, 106, 202.

¹²⁶ Hüküm 84, 85.

¹²⁷ Hüküm 17, 46, 63, 172.

¹²⁸ Hüküm 256.

¹²⁹ Hüküm 6.

¹³⁰ Abdullah Saydam, **Osmanlı Medeniyeti Tarihi**, Kitapevi Yay., İstanbul 2017, s. 237-238.

¹³¹ Hüküm 332, 333, 334, 377, 409, 450, 454, 495, 592, 619.

¹³² Hüküm 18, 29.

¹³³ Hüküm 68.

¹³⁴ Hüküm 93, 94, 95, 129, 148.

Defterdeki vakıflar ile ilgili hükümler; “*evkâfindan bir miktar akçe karz tarikiyle alduğun*¹³⁵”, “*vakfın mahsulün alup ekl idüb ve vakfiharâb ve müşrif olmuştur*¹³⁶” ve “*evkâfın malına nazırları ve mütevellileri ekl ve bel' etmekle*¹³⁷” şeklinde ifade edilmiştir. Defterde vakıflar ile alakalı geçmiş olan bir olay da Amasya’da Sultan Alaaddin tarafından yaptırılan bimarhanenin toprağının vakıf olduğu fakat bu vakfın bir kısmının tımar olarak kullanılmış olduğunun tespit edilmesidir. Bu olay Amasya Beyi ve kadısına gönderilen emir neticesinde düzeltilmeye çalışılmış, toprağın hepsinin vakıf olarak kullanılması talimatı verilmiştir.¹³⁸ Defterdeki bahsi geçen bu durumdan Osmanlı Devleti’nin vakıflara ayrı bir önem verdiğini yönünde çıkarım yapılabilir.

3.5. SERHAD KALELERİNİN TAMİR, TAHKİM VE MUHAFAZASI

72 numaralı mühimme defterinde Osmanlı-Safevi ilişkilerini anlatan hükümleri görmek mümkündür.¹³⁹ Özellikle iki devlet arasında yaşanan sınır ihlallerine değinilmiştir.¹⁴⁰ Bundan dolayı sınır şehirlerinin korunması,¹⁴¹ kalelerin bakım ve tamiri¹⁴² önemli bir durum olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle de Şirvan, Kars, Gori, Tebriz, Bağdat kalelerinin tamiri emredilmiştir.

Kaytak Hâkimine gönderilen hükümde Rus keferesin yirmi bin kadar askerle gelerek Dağıstan hâkimi Şimhal’ın ülkesine iki yerde kale yapıp içlerine beş altı binden fazla silahlı kâfir konduğu tespit edildiği bilgisi verilmiştir. Gönderilen hüküm de Kaytak Hâkimi ve Dağıstan hâkimi Şimhal’ın memleketlerini koruyup muhafaza etmelerinin önemli olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca Rus keferesinin yaptırdığı bu iki kalenin yıkılması emredilmiştir.¹⁴³

Kefe Beylerbeyisine gönderilen bir hüküm ise Gözlü Kalesinin korunmasının önemli olduğu belirtilerek Özi ve Akkerman’da bulunan iki kıta kadırgayı donatıp kalenin muhafazası için kullanılması emredilmiştir.¹⁴⁴

Yemenin muhafazası ile görevlilere gönderilen bir hüküm de ise muhafaza için asker ve at tedarik edilmesinin mühim olduğu ve bu iş için özverili bir şekilde çalışılması gerektiği emredilmiştir.¹⁴⁵

Sadrazam tarafından yazılan bir hüküm de ise Estergon, Tatvan kalelerinin muhasara üzere oldukları belirtilmiştir. Sefer sırasında Kırım Hanına gönderilen tuğralı nâme-i hümayunlarda Hanın kadırga ve kalitalarla¹⁴⁶ Karadeniz’e açılması istenmiştir. Ayrıca askerin ulufesi için Mısır defterdarına tuğralı fermanların gönderildiği de bildirilmiştir.¹⁴⁷

¹³⁵ Hüküm 332.

¹³⁶ Hüküm 333.

¹³⁷ Hüküm 409.

¹³⁸ Hüküm 450.

¹³⁹ Hüküm 309, 310, 319, 344, 347, 369, 397, 411, 437, 565, 566, 599, 600.

¹⁴⁰ Hüküm 311, 343, 444, 464, 476, 478, 497, 500, 576, 584, 604, 628.

¹⁴¹ Hüküm 313, 337, 342, 360, 387, 389, 420, 423, 427, 441, 458, 506, 513, 514, 530, 531, 543, 567, 598, 608, 610, 615, 616, 629.

¹⁴² Hüküm 320, 392, 419, 564, 585.

¹⁴³ Hüküm 464.

¹⁴⁴ Hüküm 482.

¹⁴⁵ Hüküm 615.

¹⁴⁶ Kalita: 19 ile 24 arası oturağa sahip çektiri tarzı savaş gemilerine verilen isimdir. Uzunçarşılı, a.g.e., s. 460.

¹⁴⁷ Hüküm 604.

3.6. DİĞER MESELELER

Defterde oldukça fazla bulunan benzer hükümler dışında bir veya birkaç hüküm şeklinde yazılmış hükümlerde vardır.

Bu dönemde vukuu bulan Osmanlı-Safevi savaşında Bağdat muhafazasına tayin olan Vezir Hızır Paşa'ya gereksiz sancak tevcih etmemesi, asker ulufelerinin ödenmesi¹⁴⁸ konularında hükümler gönderilmiştir. Ayrıca diğer beylerbeylerine Şirvan'a¹⁴⁹ yardıma gitmeleri için emirler yazılmıştır.

Defterde Anadolu ve Rumeli bölgelerine görevlendirilen kâtip, defterdar, bevvaban¹⁵⁰ ve diğer görevlilerin yollarda hiçbir şeye sıkıntı çektilirilmemesi ve menzillerde ulak ve kılavuz tayin edilmesi,¹⁵¹ devletin hemen her kademesine yapılan tayinler ve aziller,¹⁵² o sırada gönderilen Leh elçisinin sağ salim ülkesine intikali,¹⁵³ menzil bargirlerinin tedariki ve tahsisi,¹⁵⁴ zimmetlerinde devlet malı bulunanlardan zararın tanzim edilmesi,¹⁵⁵ Özi ve deniz muhafazasında olan gemilerin Rodos'da ziyade zaman tüketmemeleri,¹⁵⁶ madrabazların karaborsa oluşturmamaları¹⁵⁷ halkın su ihtiyacının karşılanması¹⁵⁸ hususlarında ve buna benzer birçok hususta hükümler yer almaktadır.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, bugünün müessese anlayışının oluşmasına yüzyıllar öncesinden öncülük etmiş, kuruluş yıllarından itibaren milyonlarca arşiv belgesini muhafaza ederek devlet geleneğinde devamlılığı sağlamış ve sistemini yüzyıllarca işletebilmiştir. Bu devredilen miras arşivlerin, en önemlilerini üst düzey karar organı olan; Divân-ı Hümâyûn'da tutulan defterler ihtiva etmektedir. Divân-ı Hümâyûn, merkezdeki siyasî, sosyal, hukukî, iktisadî, idarî konularda alınan kararların tutulduğu bu defterlerin en önemlilerinden biri de şüphesiz ki mühimme defterleridir.

Birinci el kaynak olarak nitelendirilen bu defterler üzerindeki çalışmalar, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin yanı sıra, son dönemlerde bazı üniversitelerde de oldukça yoğunlaşmıştır. Bunlar tamamlandığı takdirde tarih araştırmacılarına çok büyük kolaylık sağlanacaktır.

72 numaralı Mühimme Defteri Sultan III. Murad dönemine ait olup muhteva bakımından Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşra teşkilatındaki idari ve askeri organların yapısını, karşılıklı münasebetlerini, Osmanlı Devleti'nin işleyişini anlama da, ayrıca komşu ülkeler, gayrimüslim devletler ile olan münasebetleri, azınlıkların hukukunu, halkın sosyal ve ekonomik durumunu, hac organizasyonlarını, belediye işleri ve askeri tarih konularını, lojistik hizmetler, ağırlıklı olarak eşkıyalık olaylarını, sefer hazırlıklarını, İstanbul'a zahire nakli ve

¹⁴⁸ Hüküm 11, 46, 60.

¹⁴⁹ Hüküm 179, 241, 242, 244.

¹⁵⁰ Bevvâbân: Kapıcılar. Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, Aydın 2009, s.136

¹⁵¹ Hüküm 96, 205.

¹⁵² Hüküm 8, 32, 35, 56, 59, 103.

¹⁵³ Hüküm 267, 270.

¹⁵⁴ Hüküm 65, 107, 117, 260.

¹⁵⁵ Hüküm 72, 142, 147.

¹⁵⁶ Hüküm 36.

¹⁵⁷ Hüküm 55.

¹⁵⁸ Hüküm 56.

daha birçok konuya değinen birinci elden kaynak olma özelliğine sahiptir. Bu çalışmada ise defterin özellik ve içerik bakımından yapılmıştır. Osmanlı bürokrasisinin de önemli bir yeri olan Mühimme Defterleri, muhtevası itibarıyla son derece zengin tarihi bilgiye sahiptirler ve araştırmacılar için önemli bir kaynak olma özelliklerini sürdürmektedirler. Konu alınan 72 numaralı Mühimme Defteri de bu zenginliğin bir parçasını oluşturmaktadır. Araştırmalarda öncülük edecek ve tarihin bazı sayfalarının aydınlanmasında yardımcı olabilecek bu birinci elden kaynak hazırlanıp; faydalanılabilecek duruma getirilmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

A.DVN.MHM. d.072

3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/i 558-i 560), T.C. Başbakanlık, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Ankara 1993.

44 Numaralı Mühimme Defteri, Haz: Mehmet Ali Ünal, Akademi Kitabevi Yay., İzmir 1995.

Araştırma-İnceleme Eserler

AHISHALI, Recep, “Divân-ı Hümâyûn Teşkilatı”, **Osmanlı**, C. IV, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, ss.24-33

BARKAN, Ömer Lütfi, “Avârız”, **İslam Ansiklopedisi**, C.II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, İstanbul, 2002.

ÇİFTÇİ, Cafer, “Osmanlı Döneminde İstanbul'un İâşesinde Bursa'nın Rolü” **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkez (OTAM) Dergisi**, 2004, ss.151-171.

DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, Aydın 2009.

EMECEN, Feridun , “Ali'nin ‘Ayn’ı: XVII. yüzyıl başlarında Osmanlı Bürokrasisinde Katib Rumuzları”, **Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum**, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.

EMECEN, Feridun, “Osmanlı Divânını Ana Defter Serileri: Ahkâm-Miri, Ahkâm-ı Kuyudu Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. 3, S.5, 2005, ss. 107-139.

HALAÇOĞLU, Yusuf, **XIV. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı**, TTK., Ankara 1994.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., “Mühimme Defterlerindeki Muâmele Kayıtları Üzerine”, **Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri**, 30 Nisan-2 Mayıs 1986, İstanbul 1988, ss. 95-113

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., **Osmanlı Belgelerini Dili (Diplomatik)**, Kubbealtı Neşriyatı Yay., İstanbul 1994.

MİROĞLU, İsmet, “Mühimme Defterleri”, **Tarih ve Medeniyet Dergisi**, S.12, İstanbul 1993, s.58-64.

MUMCU, Ahmet, “Divân-ı Hümâyûn”, **DİA**, C. IX, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1994.

- MUMCU, Ahmet, **Divan-ı Humayun**, Birey ve Toplum Yay., Ankara 1986.
- PAKALIN, M. Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.II, İstanbul 1993.
- SAYDAM, Abdullah, **Osmanlı Medeniyeti Tarihi**, Kitapevi Yay., İstanbul 2017.
- SELANİKİ, Mustafa Efendi, **Tarih-i Selanik-i**, C. II, (Haz. Mehmet İpşirli), TTK Yay., Ankara 1999.
- SELÇUK, Demir, **75 Numaralı Mühimme Defteri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst., Erzurum 2008,
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, TTK. Yay., Ankara 1988.